CC BY 4.0

OPEN ACCESS

„Doufejme, že se všechno zlepší, až zase přijde jaro a léto.“ Překladatelka Marta Hellmuthová a spisovatel Mika Waltari ve vzájemné korespondenci*

Lenka Fárová

Ústav germánských a severských studií, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha, Česká republika
lenka.farova@ff.cuni.cz
https://orcid.org/0000-0003-3026-2207

Petra Loučová

Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, Praha, Česká republika
loucova@ucl.cas.cz
https://orcid.org/0000-0002-4788-1277

Viola Parente-Čapková

School of History, Culture and Arts Studies, University of Turku, Finland
viocap@utu.fi
https://orcid.org/0000-0002-0629-1182

SYNOPSIS

‘Let’s hope things will get better when spring and summer come again’: Translator Marta Hellmuthová and Writer Mika Waltari in Their Correspondence

This study examines the life story of Marta Hellmuthová as a translator and her relationship with Finnish author Mika Waltari, whose novel *The Egyptian* inspired her to learn Finnish in the 1950s, within the context of Czech–Finnish translation history. A unique source of insight into this relationship was the discovery of correspondence between M. Hellmuthová and M. Waltari in a collection of the translator’s papers at the Literary Archive of the Museum of Czech Literature. These letters and

* Studie vznikla v rámci projektu *Migrace a my: Mobilita, uprchlictví a hranice v perspektivě humanitních věd*, reg. č. CZ.02.01.01/00/23_025/0008741, spolufinancovaného Evropskou unií.

Spolufinancováno Evropskou unií

Tato studie podléhá licenci Creative Commons Uveďte původ 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.cs.

other documents, preserved thanks to her meticulous self-archiving, allow us to better understand and describe her translation strategies, the publishing scene in Communist Czechoslovakia, and the role of the translator as a cultural mediator and agent in Czechoslovak–Finnish cultural transfer. Above all, it gives us a glimpse into the unique, even intimate, relationship between the famous author and his translator, both of whom came from small cultures, during the Cold War.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEYWORDS
Marta Hellmuthová; Mika Waltari; literární překlad; kulturní transfer; korespondence; archiv; komunismus; československo-finské vztahy / Marta Hellmuthová; Mika Waltari; literary translation; cultural transfer; correspondence; archive; communism; Czechoslovak-Finnish relations.

DOI
https://doi.org/10.14712/23366680.2026.1.2

Od narození věhlasného finského spisovatele Miky Waltariho uplynulo v roce 2008 sto let. Toto výročí s sebou přineslo i nový, kritický náhled na Waltariho dílo. Téměř třicet let po jeho smrti vyšly dvě obsáhlé biografie. První byla výsledkem celoživotního bádání literární vědkyně Ritvy Haavikko (*Mika Waltari, valloittaja*; Mika Waltari, dobyvatel, 2008). Haavikko patří na poli waltariovského bádání k vůdčím postavám.[1] Ještě za autorova života vznikl dlouhý rozhovor, který editovala a který pojmenovala *Ihmisen ääni: nöyryys — intohimo, Mika Waltari* (Hlas člověka: pokora — vášeň, Mika Waltari, 1978). Posmrtně vydala zredigované spisovatelovy vzpomínky společně s literárněvědnými texty o Waltarim (Haavikko 1980).

Autorem druhé obsáhlé monografie *Unio mystica. Mika Waltarin elämä ja teokset* (Unio mystica. Život a dílo Miky Waltariho) je literární vědec Panu Rajala. V ní důkladně popsal jak Waltariho životní osudy, tak jeho literární dílo včetně recepce. Už rok před tímto výročím byla ovšem publikována vůbec první Waltariho biografie, *Fin Mika Waltari*, a to od překladatelky a spisovatelky Markéty Hejkalové, jež dlouhodobě překládá a vydává Waltariho díla ve svém nakladatelství Hejkal. Její kniha byla v roce 2008 přeložena do angličtiny a vydána i ve Finsku. Markéta Hejkalová (2007) a Panu Rajala (2008) také na rozdíl od prací Ritvy Haavikko ve svých knihách stručně připomínají osobnost Marty Hellmuthové — Waltariho nejbližší překladatelky a šiřitelky finské literatury a kultury. O Hellmuthové vycházely v sedmdesátých a osmdesátých letech ve finském tisku mnohé články a po její smrti byl ve Finsku uveřejněn i obsáhlý nekrolog (Kippola 1988), ale v dalších dvaceti letech bylo její jméno zapomenuto.

Předkládaná studie odráží společné zaujetí tří badatelek pro tuto nevšední a přehlíženou překladatelskou personu. Viola Parente-Čapková nejenže se již dlouho profesionálně zabývá finskou literaturou, ale rovněž společně se svojí matkou-komenioložkou Dagmar Čapkovou (1925–2016) patřila k blízkým přítelkyním Marty Hellmuthové. Tato překladatelka předurčila její profesní dráhu. Po skonu Hellmuthové v roce 1988 napsaly matka s dcerou překladatelčin nekrolog, bohužel nikdy neotištěný. Finštinářka Lenka Fárová už v rámci svého vysokoškolského studia mapovala recepci finské literatury v českých zemích, a tedy také překladatelské dílo Marty

1 Waltariho romány se podrobně zabýval literární vědec a esejista Markku Envall (*Suuri illusionisti. Mika Waltarin romaanit*; Velký iluzionista. Romány Miky Waltariho, 1994).

OPEN ACCESS

Hellmuthové, a zkraje devadesátých let nahlížela do jejího tehdy ještě přístupného fondu v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (LA PNP) ve Starých Hradech. L. Fárová také disponuje přístupem k té menší části archiválií a knih z pozůstalosti Hellmuthové, které byly uloženy na oddělení finských studií Ústavu germánských a severských studií FF UK. Literární historička Petra Loučová objevila v rámci svého disertačního výzkumu literárního a kulturního života v československých věznicích a pracovních táborech padesátých let minulého století příběh Marty Hellmuthové — politické vězeňkyně, jež ve své překladatelské činnosti pokračovala i za mřížemi (srov. Loučová 2021, 2025 a Chmel Denčevová 2022).

Náš zájem také dokládá obecnější badatelský posun v translatologických studiích k zájmu o překladatele a překladatelky nejen jako o autory a autorky překladů, ale i o jejich osobnosti (*literary translator studies*; Kaindl — Kolb — Schlager 2021), o jejich postavení v literárním poli a aktérskou úlohu v rozličných komunikačních sítích a kulturních transferech. Do popředí klademe sociologizující přístup (Wolf — Fukari 2007) a pozornost přesouváme na osobu překladatele včetně otázky existující *intimity* a emočního vztahu mezi překladatelem a autorem (Pym 1998), který ilustrujeme nově objevenou vzájemnou korespondencí Marty Hellmuthové a Miky Waltariho. V souvislosti s profesní dráhou a životním příběhem Marty Hellmuthové se zamýšlíme nad postavením překladatelů „periferních" jazyků,[2] jejich sociobiografiemi (Miesenböck 2024), jejich funkcí jakožto *agentů* (Milton — Bandia 2009) a kulturních prostředníků (Broomans — van Voorst 2012), problematikou migrace textů a kulturní diplomacie v době studené války, významem „sebearchivace" a úlohou archivů v literárněhistorickém poznání (Karhu — Kivilaakso — Parente-Čapková 2024), aniž bychom se zde snažily o translatologickou analýzu či kvalitativní zhodnocení jejích překladů.

K HISTORII ČESKO-FINSKÝCH PŘEKLADATELSKÝCH VZTAHŮ

Kontakty mezi českým a finským kulturním prostředím probíhaly už od konce 14. století, kdy se původem finští studenti zapisovali na pražskou univerzitu. K jejich velkému rozvoji došlo však až v 19. století, kdy také vznikly první překlady z finštiny do češtiny, přičemž je třeba zdůraznit, že šlo o překlady přímé, což v té době zdaleka nebylo pravidlem (srov. Vimr 2014, s. 33). Zásadní roli v českém prostředí sehrál spisovatel a překladatel Josef Holeček (1853–1929), který se jako autodidakt pustil do studia finštiny ve snaze zpřístupnit českým čtenářům hodnoty finské lidové slovesnosti. Svou cestu k finštině a překladu Lönnrotovy *Kalevaly* popisuje Holeček ve svých pamětech velmi přímočaře. Při svém vychovatelském působení v Záhřebu diskutoval často s Leopoldem Geitlerem, profesorem slavistiky a srovnávacího jazykozpytu na tamní univerzitě, mj. o potřebě studovat také jazyky národů malých a zapomínaných.

> *Probírali jsme pak řadu takových „divných jazyků", až jsme došli k finskému. Já tehdy Kalevalu pouze podle jména znal, ale Geitler byl s to důkladněji mne poučiti o jejím obsahu i poesii. Finsko se nám tehdy zdálo tak vzdáleným jako dnes Lapsko, a Lapové*

2 Ke kategorizaci (hyper)centrálních, semiperiferních a periferních jazyků viz Heilbron 1999.

OPEN ACCESS

> *jako by byli obyvateli severní točny. Ustanoveno, že budu studovati finský jazyk a přeložím Kalevalu* (Holeček 1923, s. 142).

Neméně podstatná byla i veskrze politická motivace, jak Holeček sám uvádí později v předmluvě ke svému překladu:

> *Malí národové bez ohledu na svůj původ musejí se poznávati, sbližovati a vzájemných předsudků se zhosťovati, jež jim namnoze národy velké za svými účely vnukly. Zvláště jest pro nás důležito, abychom se blíž obeznamovali s těmi z malých národů, které jako my žijou v rámci velkých a jinorodých národů. Takovým je národ finský* (Holeček 1894, s. VI).

Tento přístup byl provázán s dobovými diskusemi o malých národech a pochopitelně s emancipací českého národa, který hledal vzory a inspirační zdroje v jiných malých kulturách — obdobně např. germanista a skandinavista, literární historik a překladatel Arnošt Kraus (1859–1943) v Dánsku, v menší míře i Finsku (Bugge 2025; Březinová — Höhne — Petrbok 2021).[3] Přeložené úryvky z *Kalevaly* (finsky vyšla starší verze roku 1835 a novější, kterou přeložil i Holeček, v roce 1849) posléze uveřejňoval Holeček časopisecky od sedmdesátých let 19. století, nakladatele pro svůj záměr však nenašel, a proto nakonec vydal dílo v letech 1894–1895 v šesti sešitech vlastním nákladem. Tento způsob publikování pro něj nebyl ničím novým, už dříve tak vydal několik svazků černohorských povídek a reportáží o černohorském povstání. Následně Holeček ještě připravil výbor z *Kanteletar* (finsky 1840), který vyšel knižně ve dvou svazcích v nakladatelství V. Neuberta v letech 1904–1905. Poté se již Holeček překladům z finštiny nevěnoval a vrátil se k vlastní tvorbě. V roce 1923 dostal osobní dopis od prvního finského prezidenta, v němž mu K. J. Ståhlberg vyjádřil upřímný dík za překlad *Kalevaly* do češtiny, a v prosinci 1925 obdržel Řád bílé růže Rytíře II. třídy (LA PNP, fond Josef Holeček; Fárová — Kulkki-Nieminen 1996, s. 37).

Na přelomu 19. a 20. století přeložil řadu prozaických textů z finštiny také farář a polyglot O. S. Vetti, vl. jménem Alois Koudelka (1861–1942). V první polovině 20. století vyšlo několik dalších prozaických děl finské literatury, např. novela *Osamělý* Juhaniho Aha (česky 1912) v překladu soudce Ivana Schulze (1871–1935), román *Píseň o červeném květu* Johannese Linnankoskiho (česky 1932) či díla pozdějšího držitele Nobelovy ceny za literaturu E. F. Sillanpääho *Umírala mladičká* (česky 1937) a *Lidé v letní noci* (česky 1940), která přeložil Alois Šikl (1903–1979). Jeho nevídanou cestu k finštině a Finsku popsal neznámý autor v *Lidových novinách* v roce 1938 v článku s názvem *Finština u přepážky československé pošty*: Šikl si od mládí dopisoval s esperantisty a Finy, sám se začal učit ze zájmu finsky a poté se coby poštovní úředník na maloměstě setkal shodou náhod s jedním Finem, jenž ho pozval do Finska a uvedl ho do tamějšího společenského a kulturního života. Šikl se nakonec vypracoval na lektora finského jazyka na pražském vysokém učení technickém, šlo o vůbec první

3 V době dalšího národního „zlomu“ napsal politik a spisovatel Jan Herben stať *Finský příklad pro nás*, v níž závěrem první části konstatoval: „Finská literatura od základů do střechy je demokratická. Finsko vůbec nemá aristokracie rodové. Duševní aristokracií je vzdělanstvo“ (Herben 1918, s. 55).

OPEN ACCESS

lektorát finštiny u nás, a od finského prezidenta získal v roce 1932 Řád bílé růže Rytíře I. třídy (ap 1938, s. 4).[4]

Až do čtyřicátých let vyšlo překladů z finštiny do češtiny poměrně málo. Ve válečných letech se po uzavření vysokých škol k překládání nuceně uchýlil Vladimír Skalička (1909–1991), český obecný lingvista, který jinak zkoumal jazykovou typologii a především ugrofinské jazyky. Skalička přeložil román Aleksise Kiviho *Sedm bratří* (česky 1941),[5] další Sillanpääův román *Srpen* (česky 1943) a několik žánrových děl, nicméně po roce 1945 se vrátil zpět k práci na Univerzitě Karlově a překlady z finštiny se dále nezabýval.

První překlady díla M. Waltariho ve třicátých a čtyřicátých letech byly pořizovány hlavně přes jiné jazyky, patrně přes švédštinu. V roce 1939 přeložil Ivan Loskot Waltariho detektivku *Kdo zavraždil paní Krollovou?* (správně *Kdo zavraždil paní Skrofovou?*). Nedlouho po válce vyšly detektivní romány *Kdo zavraždil paní Krollovou?* a *Záhada Rygsecků* (česky oba 1946), tentokrát v překladu Milady Krausové-Lesné (1888–1961), dcery Arnošta Krause.[6]

Po roce 1945 mnoho překladů z finštiny nevznikalo, a to až do šedesátých let, kdy se téměř současně objevili dva noví aktéři, kteří překladům a propagaci finské literatury zasvětili značnou část svého života: Jan Petr Velkoborský (1934–2012), překladatel, nakladatelský redaktor a vysokoškolský pedagog, který kromě finštiny překládal také z angličtiny,[7] a překladatelka-solitérka Marta Hellmuthová (1917–1988). S výše zmíněným Josefem Holečkem ji spojoval obdiv ke konkrétnímu finskému dílu, v jejím případě k románu *Egypťan Sinuhet*. Touha zpřístupnit ho českým čtenářům a zjištění, že existující překlady do „centrálních" jazyků jsou nepřesné a neúplné, ji přivedly v padesátých letech 20. století k autodidaktickému osvojení si finského jazyka.

„AUTOR MI BYL AŽ DO TÉTO DOBY ABSOLUTNĚ NEZNÁMÝ." PROTNUTÍ ŽIVOTA, DÍLA A PŘEKLADU

Na přelomu čtyřicátých a padesátých let pobývala Marta Hellmuthová společně se svým mužem Vladimírem Hellmuthem-Braunerem (1910–1982) na velvyslanectví v Egyptě a v této zemi se rovněž seznámila s románem finského spisovatele Miky Waltariho *Egypťan Sinuhet*, což představuje i zajímavý doklad mobility překladu. Díky přepečlivé archivační činnosti Marty Hellmuthové (o ní viz dále) se dochoval bezpro-

4 Podle pozdější novinové zprávy měl být ještě v roce 1968 překladatel a člen výboru Československé společnosti pro mezinárodní styky Alois Šikl finským ministrem školství vyznamenán „stříbrným záslužným křížem za zásluhy o rozvoj finské tělovýchovy" (*sic!*) ([Finský ministr školství…] 1968, s. 5).

5 Daný román o rok dříve přeložila, resp. převyprávěla také spisovatelka Antonie Svobodová (1902–1988), nejspíše však ne přímo z finštiny.

6 Podle posledního výzkumu je pravděpodobné, že i jméno Ivan Loskot bylo pseudonymem Milady Krausové-Lesné (Trejbalová 2025).

7 J. P. Velkoborský byl synem spisovatele Fráni Velkoborského (1900–1958), který jako funkcionář YMCA za první republiky navštívil severské země a svoje okouzlení z nich vyjádřil mj. v básnické sbírce *Barvy severu* (1928).

OPEN ACCESS

střední záznam o čtenářském zážitku z této knihy, jejž manželka diplomatického pracovníka popsala v dopise svému otci zřejmě v roce 1950:

> *My ti četli jeden báječný román, přeložený z finštiny do francouzštiny, který by se Vám všem moc líbil, a některé postavy ovšem obzvláště Tobě. Jmenuje se Sinuhe Egypťan. Autor mi byl až do této doby absolutně neznámý. Jmenuje se Miko Waltari. Nedozvěděli byste se někde o něm něco? Veliká věc, silná jako Flaubertova Salambo (srovnáno s poněkud příbuzným, totiž africkým Hernatem). Jak ten člověk studoval dějiny středomořských národů a jak své reálné studium spojil s velkou schopností vypravovatelskou a kompoziční! Přitom ovšem musel pro román dofantazírovat, kde měl v dokumentaci mezery. Taky hlavní hrdina není historickou osobností, zato všecko jeho okolí — je ze 14. stol. před Kr. z doby mého miláčka Achnatona, který má ovšem také hlavní slovo v románě. Oba dva jsme byli do toho vpravdě zažraní. Více Ti zatím nechci psát, abys měl i Ty plný požitek, až ho jednou budeš číst. To, co jsem řekla, jsou vlastně dosti kulatá slova, která neříkají nic o atmosféře knihy, ani o jejím ději.*[8]

První setkání Hellmuthové s románem *Egypťan Sinuhet* bylo zároveň i prvním setkáním s Waltarim — spisovatelem, jenž byl však v této době již dávno zavedeným autorem. Helsinský rodák Mika Waltari (1908–1979) studoval nejprve teologii, později filozofii a literaturu. Literárně debutoval už v sedmnácti letech románem *Jumalaa paossa* (*Na útěku před Bohem*, finsky 1925, česky nevyšlo). V mládí psal básně a pohyboval se v literární skupině Tulenkantajat (Nosiči pochodní),[9] ale posléze se profiloval zejména jako prozaik a dramatik. Jeho dílo je žánrově nesmírně pestré a rozsáhlé. Celkem čítá 25 románů (z toho osm historických a tři detektivní), třináct novel,[10] desítky divadelních her, ovšem také filmových scénářů a rozhlasových her, několik sbírek básní a řadu dalších textů včetně pohádek či cestopisů. Ve Finsku zaznamenal průlom románem *Suuri illusioni* (finsky 1928, česky 2016 pod názvem *Velká iluze* v překladu Jany Maškové), díky němuž začal být považován za mluvčího mladé generace (Parente-Čapková 2006, s. 405). V roce 1937 mu věhlas přineslo vítězství v literární soutěži o nejlepší novelu nakladatelství WSOY, kterou obeslal hned dvěma díly: novela *Vieras mies tuli taloon* (Cizinec přichází, česky 1941 v překladu Vladimíra Skaličky a 2005 v překladu J. P. Velkoborského) se umístila na prvním místě a próza *Ei koskaan huomispäivää* (Už nikdy nebude zítra, česky 1995 v překladu Violy Parente-Čapkové) skončila druhá (Envall 1997).

Za války pracoval Waltari jako novinář, ale také pro Státní informační ústav, kde na zakázku napsal díla o sovětské špionáži ve Finsku *Neuvostovakoilun varjossa* (do-

8 Dopis Marty Hellmuthové Bedřichovi Havlůjovi, nedatováno. LA PNP, fond Marta Hellmuthová (nezpracováno); srov. též Loučová 2025.

9 V roce 1931 ve svém textu o finské literatuře její propagátor a překladatel Alois Šikl poznamenal: „V poslední době mladí finští literáti, sdružení v kruhu ‚Tulenkantajat', snažili se navázati styky s naší mladou literární skupinou. Doufejme, že se tyto styky uskuteční ku prospěchu representantů novodobé literatury obou národů" (Šikl 1931, s. 6).

10 Šlo o specifické prozaické útvary spojované právě s Waltariho tvorbou, tzv. malé romány (*pienoisromaani*).

OPEN ACCESS

sud nepřeloženo) a sovětské okupaci Estonska, Lotyšska a Litvy *Totuus Virosta, Latviasta ja Liettuasta* (česky 2022 pod názvem *Válka o pravdu. Pravda o Estonsku, Lotyšsku a Litvě*) a od té doby vadil promoskevským literárním činitelům (Parente-Čapková 2006, s. 405; Hejkalová 2008, 2010; Fárová 2023). Ve stejném období napsal také dva historické romány věnované finským dějinám, které lze z dnešní perspektivy považovat za jakousi přípravnou fázi na dlouho promýšlený román *Egypťan Sinuhet* (*Sinuhe egyptiläinen*, finsky 1945), jenž mu přinesl mezinárodní uznání a který byl v roce 1954 dokonce zfilmován v Hollywoodu (Rajala 2008, s. 500–502; Envall 1997). Tento román lze označit za vrchol, avšak do jisté míry i za konec Waltariho uměleckého vývoje (Parente-Čapková 2006, s. 405–406).

Waltariho román *Egypťan Sinuhet* patří k nejpřekládanějším dílům finské literatury vůbec. Databáze překladů FILI uvádí,[11] že byl přeložen do 40 jazyků a figuruje tak na druhém místě, hned za *Kalevalou*. I jeho další, zejména historické romány byly přeloženy do desítek jazyků (do více než 20 jazyků např. *Jeho království* a *Pád Cařihradu*, celkem vyšlo v zahraničí více než 440 titulů). Překlady *Egypťana Sinuheta* začaly vznikat krátce po vydání ve Finsku, první převod do švédštiny vyšel hned v následujícím roce a překladatel Ole Torvalds dostal od autora svolení dílo poněkud zkrátit (Rajala 2008, s. 495). Waltarim autorizovaný zkrácený švédský překlad se následně stal originálem pro překlady do dalších jazyků. V roce 1948 *Egypťan Sinuhet* vyšel v němčině, francouzštině, dánštině a norštině. Různým úpravám a zejména krácení, k nimž v různých překladech docházelo, už Waltari zabránit nedokázal (tamtéž, s. 496). Ve Spojených státech vyšel román v srpnu 1949 a záhy se stal bestsellerem. Zároveň se dočkal velmi pozitivní kritické odezvy doma i v zahraničí, v některých recenzích se začalo mluvit dokonce o Nobelově ceně za literaturu (tamtéž, s. 496–499). V češtině vyšel tento nesmírně oblíbený román v překladu Marty Hellmuthové zatím naposledy v roce 2022, a to již v osmnáctém vydání (ve Vyšehradu osmém).

Kulturní transfer a recepci je nutno pojímat široce, nejde jen o překlad — knihy se čtou v originále i za hranicemi země, kde je jazyk knihy úředním jazykem, ale to platí především o „(hyper)centrálních" jazycích nebo např. o jazyku sousední země. Oproti tomu česko-finská kulturní výměna na poli literatury a recepce finské literatury se až na zanedbatelné výjimky děla prostřednictvím překladů. Rozhodnutí Marty Hellmuthové přeložit román *Egypťan Sinuhet* přímo z finštiny a naučit se kvůli tomu finsky lze chápat jako výraz aktivní role překladatele. Bylo s ním spjato i odmítnutí poměrně běžné praxe nepřímých překladů. Překladatelskou praxi Marty Hellmuthové též provázel hluboký zájem o související reálie a snaha porozumět jim, což mělo přispět k co nejadekvátnějšímu výslednému překladu. K českému vydání mj. připojila vlastní vysvětlivky. Historie překládání románu *Egypťan Sinuhet* tak potvrzuje jednu z hypotéz podle Zlatnar Moe — Žigon — Mikolič Južnič (2019, s. 14), a sice že

> *u překladů do centrálních jazyků bude patrná větší tendence k zásadním zásahům do textu — na stylistické úrovni a někdy dokonce i do obsahu a struktury. Překladatelé překládající do periferních jazyků naopak používají překladatelské strategie, které se v podstatných ohledech liší od těch, které obvykle používají překladatelé z centrálních*

11 Suomen kirjallisuuden käännökset, FILI (Databáze překladů finské literatury, FILI) <https://dbgw.finlit.fi/kaannokset/index.php> [10. 4. 2026].

OPEN ACCESS

kultur a jazyků. Mezi periferními jazyky se zdá být větší citlivost a uctivější přístup ke zdrojovému textu a kultuře, což se projevuje větším počtem vysvětlivek a doplňků, zachováním zvláštností zdrojové kultury atd. V překladech do centrálních jazyků jsou naopak takovéto kulturně specifické prvky často buď ignorovány, nebo neutralizovány.[12]

To, že se Marta Hellmuthová rozhodla nepořídit překlad zprostředkovaně přes jiný, třetí jazyk, ale přímo z originálu, vedlo sice k velmi náročné a zdlouhavé práci, ale zároveň to výrazně zasáhlo její kariérní i osobní příběh a položilo základ jejím budoucím „agentským" rolím a renomé na poli mezinárodní kulturní výměny. Součástí jejího překladatelského přístupu se staly další strategie jako navázání spolupráce s finskou ambasádou a přímého korespondenčního vztahu s autorem v padesátých letech (srov. Loučová 2021), který se rozvinul do nadstandardního pouta, jak ho odkryla doposud neznámá vzájemná korespondence uložená v překladatelčině archivní pozůstalosti a další dohledané materiály.

ARCHIV JAKO MÍSTO PAMĚTI I ZAPOMNĚNÍ. K „OBJEVU" KORESPONDENCE WALTARIHO A HELLMUTHOVÉ

Marta Hellmuthová zemřela v červenci 1988. Zanechala po sobě rozsáhlou pozůstalost, o niž se po její smrti postarala rodinná přítelkyně a jinak též odbornice na nonverbální divadlo Noemi Zárubová (* 1950). Její větší část předala do Literárního archivu Památníku národního písemnictví, některé materiály včetně svépomocného lístkového slovníku darovala Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.[13] Překladatelčin nezpracovaný fond v LA PNP má rozsah 47 kartonů.[14] Knihovna této instituce také registruje 158 položek, u nichž je v on-line knihovním katalogu Marta Hellmuthová uvedena jako „dřívější majitelka", „dedikátor", případně „autor podpisu" či „dedikant". Díky naskenování vybraných listů těchto knih a detailnímu knihovnickému popisu se i tyto ukazují jako důležitý a snadno dostupný pramen. Spektrum knih prokazuje frankofonní orientaci, nechybí ani tituly v němčině, ruštině či díla slovenské literatury. Rukopisné značky pravděpodobně odkazují na pečlivé třídění v domácí knihovně. Podobně svědomitě přistupovala překladatelka i k evidenci dalších materiálů.

Různý charakter mají zaznamenané knižní dedikace v uchovaných dílech: rodinné (hlavně věnování matky dceři), partnerské (poetické a hravé Martiny pro manžela Vladimíra především z první poloviny čtyřicátých let — např. „Svému znejmilejšímu a velikému / piva piteli a mastihubkovi / Marta / Vánoce 1944" v De Costerových *Flandrských legendách* /1944/) či učitelské (z dob gymnaziálních studií) a profesní, které odkazují k univerzitním studiím a oborovým kontaktům M. Hellmuthové. Mezi nimi postupně rozpoznáváme dedikace slavisty Franka Wollmana (1888–1969), filozofa a estetika Mirko Nováka (1901–1980) či literárního vědce Alberta Pražáka (1880–1956).

12 Tento a následující překlady v této práci jsou dílem autorek.

13 E-mailová korespondence s Noemi Zárubovou, duben 2026.

14 Průvodce po fondech LA PNP, Hellmuthová Marta <https://pruvodce.pamatnik-np.cz/apu/22b87ed4-7a25-4448-a28f-c567dc208efa> [15. 3. 2026].

OPEN ACCESS

Mezi dedikacemi se opakují ty od literárního historika a překladatele Vojtěcha Jiráta (1902–1945). Knihu *Essai sur le titanisme dans la poésie romantique occidentale entre 1815 et 1850* (1935) Martě Hellmuthové v prosinci 1944 podepsal i literární vědec a překladatel Václav Černý (1905–1987).

Důvěrnější charakter mají dedikace básníka a překladatele Josefa Palivce (1886–1975), a to ve sbírce *Síta* (1943), „V ten čas, kdy slunce vycházelo často až navečer / pí Martě H-B. / příchylně a s úctou / Palivec / 28/5 44", či básníka a redaktora Zdeňka Kriebela (1911–1989) v knize *Alarm* (1947) „Paní Martě Hellmuthové, **/ rodilé Egyptávce** [zvýraznily autorky], / Zdeněk Kriebel / 3. října 1947", jež patrně přímo souvisí s odchodem a působením Hellmuthové a jejího muže na velvyslanectví v Egyptě (od roku 1947).

Další dedikace napovídají, že ani v padesátých letech po návratu z diplomatické mise a v době, kdy se Marta Hellmuthová intenzivněji začínala zabývat možností překladu *Egypťana Sinuheta*, manželé nevymizeli z kulturních kruhů, respektive mohou naznačit, s kým udržovali kontakt, o koho projevovali zájem, kdo jim byl nablízku. V roce 1953 manželům vepsal přátelské věnování do knihy arabských lidových ukolébavek a říkadel *Tři zvonečky* arabista Karel Petráček (1926–1987). Další dedikaci nalézáme v básnické sbírce *Domy* (1926) Viktora Dyka: „Paní Martě Hellmuthové / za krásnou recitaci veršů / Viktora Dyka 28. května 1954. / Dr. V. Štěpánek (za jednatele) / Dr. Jaromír Malý / Štěpán Jež". Do knihy svých próz *Údolí květů* (1953) vepsal věnování paní Martě v roce 1954, kdy se stal zasloužilým umělcem, spisovatel a novinář Karel Nový (1890–1980). Pozoruhodné je též věnování M. Hellmuthové z června 1957 v knize *Svätý za dedinou* (1939) slovenského spisovatele a politika Laca Novomeského (1904–1976), neboť ten byl v té době perzekvován a jeho knihy vyřazeny z knihoven — stejně jako Vladimír Hellmuth-Brauner však našel v této době pracovní uplatnění v Památníku národního písemnictví.

Poněkud matoucí by mohlo být, že vzhledem k překladatelčině orientaci na Finsko a jeho literaturu a kulturu nacházíme v tomto souboru jen několik souvisejících knih. Pomineme-li novelu Juhaniho Aha *Osamělý* (1912), pak je významné dvojí vydání Waltariho románu *Sinouhé l'Egyptien* ve francouzském překladu Jean-Louise Perreta (1895–1968) (1. sv. 1947, 2. sv. 1948). Lze soudit, že právě prostřednictvím tohoto vydání se Marta Hellmuthová s románem seznámila a jeho nekvalitní provedení ji motivovalo k přímému překladu z finštiny. Oba svazky uložené v knihovně LA PNP rovněž obsahují překladatelčiny bohaté rukopisné poznámky. Další, již uvedeným románem ovlivněný zájem dokládá spis archeologa a egyptologa Zbyňka Žáby (1917–1971) z roku 1953 *L'orientation astronomique dans l'ancienne Égypte, et la précession de l'axe du monde* a připojená dedikace: „Hommages cordiaux à Mme Hellmuth".

Absenci dalších tematicky souvisejících knih lze vysvětlit přinejmenším dvojím způsobem. Za prvé jde o prokazatelnou ztrátu velkého množství knih jako součásti trestu uděleného Hellmuthovým v roce 1957, podle kterého mělo celé jejich jmění propadnout státu. Na některých knihách v LA PNP lze přitom najít razítko Státní památkové správy, pod níž působili na hradě Křivoklát rodiče Hellmuthové. Naší domněnkou je, že z knih vyřazených z institucí Státní památkové správy si manželé mohli později zčásti doplňovat svoji redukovanou knihovnu. Za druhé se ukazuje, že část knižního fondu, výstřižkového archivu a podobně vztahující se k Finsku byla deponována na Filozofické fakultě UK, kde měla potenciálně sloužit oboru finských

OPEN ACCESS

studií. To je jistý paradox, neboť u zástupců univerzity (hlavně Vladimíra Skaličky a externího fakultního spolupracovníka J. P. Velkoborského) Hellmuthová nenacházela pochopení a vnímala je za svého života víceméně jako své konkurenty. Jelikož neexistuje přesný soupis předaných knih a písemností, a navíc ještě donedávna zůstával příběh této ženy nepovšimnutý, dochází i zde k významným objevům.

V Knihovně Jana Palacha a Knihovně finštiny FF UK jsme v některých Waltariho dílech našly autorovy dedikace Hellmuthové. První z nich jsou datované lednem 1957, jako např. v knize *Vallaton Waltari* (Nespoutaný Waltari), která zahrnuje črty, fejetony a další texty napsané od třicátých do padesátých let s připojenou divadelní hrou *Yövieras* (Noční host). Tato publikace vyšla roku 1957, takže ji musel autor odeslat do Československa obratem. Věnování — vepsané finsky, ač vzájemnou korespondenci tehdy vedli jinojazyčně — znělo takto: „Martě Hellmuthové, / se srdečnými pozdravy / a v naději, že tato / kniha poskytne trochu radosti, / váš přítel / Mika Waltari / 13. 1. 1957". Tato a další dedikace nejenže dokazují délku jejich korespondenčního vztahu, ale i vstřícnost a důvěru, s níž Waltari překladatelce svoje knihy posílal.

Jestliže knihy z knihovny LA PNP i FF UK lze libovolně vypůjčit a studovat, jinak tomu bylo po řadu let s archivním souborem Marty Hellmuthové. Hellmuthová měla univerzitní vzdělání a od začátku svého profesního působení byla uvyklá pracovat s archivními prameny; jedním z jejích zájmů byly i korespondence, což ji spojovalo rovněž se zájmy jejího manžela, literárního historika Vladimíra Hellmutha-Braunera. Zatímco on k vydání připravil tituly *Přátelství z konce století. Vzájemná korespondence F. X. Šaldy se Zdenkou Braunerovou* (1939) a *Přátelství básníka a malířky. Vzájemná korespondence Julia Zeyera a Zdenky Braunerové* (1941), ona na začátku své kariéry uspořádala korespondenci mezi Marií Kalašovou a Jaroslavem Vrchlickým. Později se společně věnovali ediční přípravě obsáhlé korespondence sester Zdenky Braunerové a Anny Bourgesové (srov. Loučová 2021). Marta Hellmuthová si proto v tomto kontextu dobře uvědomovala, jak důležitá je cílená (nejen) literární dokumentace. V průběhu života si zjevně zakládala na sebearchivaci, ačkoli nevíme jistě, jestli sama na sklonku života svoji listinnou pozůstalost nějak systematicky pořádala. V každém případě je její fond i na poměry LA PNP rozsáhlý. V souvislosti s charakterem archivní praxe je důležité připomenout, že

> *[k]romě zakladatele soukromého archivu a osoby, která materiál předá do archivní instituce, činí rozhodnutí ohledně materiálu i další aktéři: archivy, které materiál přijímají, a v nich konkrétně jednotliví pracovníci archivu, kteří materiál třídí a popisují, a nakonec i sami badatelé. Archivy, které materiály přijímají, uchovávají, třídí a popisují, svou prací zásadně ovlivňují, jaké materiály ze soukromých archivů mají badatelé a široká veřejnost k dispozici a jak tyto materiály badatel najde — tedy i to, jaké interpretace minulosti je možné vytvořit* (Karhu — Kivilaakso — Parente-Čapková 2024, s. 15).

V České republice má zásadní úlohu na poli archivace literatury a knižní kultury Literární archiv PNP, který související archiválie spravuje, zpracovává a zpřístupňuje. Jestliže v první polovině devadesátých let bylo ještě možné, patrně díky vstřícnosti archivářů a jisté živelnosti doby, do fondu Marty Hellmuthové nahlížet, později se přístup do nezpracovaných fondů zpřísnil.

OPEN ACCESS

První pokus o opětovné nahlédnutí do fondu Marty Hellmuthové podnikla jedna z autorek v roce 2019. Sonda v depozitáři ukázala, že materiál není zcela utříděný, je v nedobrém fyzickém stavu a ani podle orientačního akvizičního seznamu se v něm prakticky nedá hledat. Jeho zpřístupnění bylo závislé na rámcovém utřídění odborným archivářem, což však v daný moment nebylo možné.[15] Podle stručného popisu fondu bylo od počátku evidentní, že minimálně v konvolutu odeslané korespondence budou nějaké dopisy Marty Hellmuthové odeslané M. Waltarimu. Existence Waltariho dopisů ovšem zůstávala nejasná. Role archivu byla tedy v tomto případě stěžejní. Kvůli souběhu několika faktorů — velikost a roztříštěnost fondu (zřejmě i jazyková bariéra), nedostatek kvalifikovaného personálu a systém priorit zpřístupňování a zpracování fondů — se vytvořila mezi badateli a archivními materiály těžko překonatelná bariéra.

Napodruhé jsme se pokusily již společnými silami zažádat o přístup do fondu v únoru 2020, a to i s nabídkou vlastní expertizy (znalost finštiny). Jelikož by však bylo i nadále zapotřebí vyčlenit archiváře, a navíc se instituce zrovna měla stěhovat, nebylo zpřístupnění na pořadu dne a bylo doporučeno odložit další jednání o zpřístupnění zhruba za rok a půl.[16] Třetí pokus přišel v červenci 2021, ale ani tehdy se situace nezměnila.[17]

Mezitím jsme se snažily dohledat dopisy Hellmuthové Waltarimu ve Finsku. Na základě osobních svědectví Waltariho dcery Satu Elstelä i dalších včetně samotné překladatelky bylo zřejmé, že Marta Hellmuthová a Mika Waltari spolu vedli mnohaletou korespondenci. Avšak Waltari měl jinou sebearchivační strategii a způsob, jak nakládat se svým odkazem, než jeho česká překladatelka. Ve Finsku se z jejích dopisů spisovateli bohužel nic nedochovalo, protože Waltari soukromou korespondenci literárnímu archivu nezanechal. Dokládá to nejen absence takového fondu v archivu Finské společnosti pro literaturu (SKS), ale i naše korespondence s Waltariho vnukem Joelem Elsteläm,[18] jehož e-mailovou adresu se podařilo získat díky spolupráci se Společností Miky Waltariho (Mika Waltari-seura).[19] J. Elstelä potvrdil, že Waltarimu zaslané dopisy dostupné nejsou. Ve zmíněném finském archivu se dochovala jiná korespondence Marty Hellmuthové s dalšími představiteli finské kulturní a odborné veřejnosti (např. knihovnice Outi Hämäläinen a Inkeri Müller, literární vědci Rafael Koskimies a Sulo Haltsonen), které dokládají, že si Hellmuthová ve Finsku postupně vybudovala síť známých a později i přátel, na které se zejména v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století obracela s žádostí o radu či pomoc v nejrůznějších záležitostech. Jejich dopisy a korespondence s mnoha dalšími aktéry budou jistě k dispozici v překladatelčině fondu.

Díky vstřícnosti archivářů, kteří se fondu Marty Hellmuthové v LA PNP nakonec ujali a alespoň částečně ho utřídili, jsme mohly do vybraných částí fondu na jaře 2024

15 E-mailová korespondence s Tomášem Pavlíčkem, listopad–prosinec 2019.

16 E-mailová korespondence s Tomášem Pavlíčkem, únor 2020.

17 E-mailová korespondence s Tomášem Pavlíčkem, červenec 2021.

18 E-mailová korespondence s Joelem Elsteläm, září 2023.

19 Tato společnost byla založena v roce 2000 s cílem propagovat život a dílo tohoto spisovatele a související bádání, což činí čile, leč poněkud nekriticky. S ní jsme navázaly kontakt, když její členové navštívili v květnu 2023 Prahu.

OPEN ACCESS

a na podzim 2024 nahlédnout a objevit mj. nový, unikátní korpus textů — originály Waltariho dopisů Martě Hellmuthové a ve strojopisných kopiích rovněž dopisy Hellmuthové Waltarimu. Můžeme se však ptát, nakolik jde o „nečekaný" objev, pokud jsou tyto materiály v archivu dlouhodobě uloženy.

DVACET DVA LET V DOPISECH

Soubor dopisů, který jsme získaly z dosud nezpracovaného fondu pozůstalosti Marty Hellmuthové v LA PNP, do značné míry překonal naše očekávání. I když jde o jedinečný nález, nedá se tvrdit, že jde o kompletní korespondenci, protože po časovém seřazení dochovaných dopisů se objevilo několik odmlk, které nejsou v následujících dopisech nijak okomentovány. Část z nich lze dodatečně vysvětlit — např. několikaměsíčním pobytem M. Hellmuthové ve Finsku v první polovině roku 1975. Dále si nemůžeme být jisty, jestli v době překladatelčina uvěznění nepřevzal její komunikaci s Waltarim někdo jiný. Problémem také je, že na straně Marty Hellmuthové není vždy možné určit, co je pouhý koncept a co skutečně odeslaný dopis (jakkoliv např. na jejím dopisu datovaném 19. července 1969 je rukou připsaná poznámka „koncept — poslat příp. později a dopsat"). Hellmuthová a Waltari si kromě dopisů vyměňovali i pohlednice a přání k narozeninám, Vánocům či Velikonocům, které kopie neměly. V dopisech jsou zmínky také o telefonátech a telegramech, jejichž obsah pochopitelně neznáme, byť např. v dopise z 13. října 1968 Waltari děkuje za telegram z 19. září, v němž byla patrně gratulace k jeho šedesátinám.

Celkem jsme tedy měly k dispozici sedmnáct dopisů Miky Waltariho adresovaných Martě Hellmuthové a 37 kopií či konceptů dopisů Marty Hellmuthové Mikovi Waltarimu, které vznikly v poměrně dlouhém časovém období od roku 1956 až do konce sedmdesátých let. Poslední jsou datované 1978, tedy rok před spisovatelovou smrtí. Většina dopisů Miky Waltariho je půl- až jednostránková, Marta Hellmuthová se rozepisuje obšírněji, pět jejích dopisů má tři či čtyři strojopisné strany.

Z jazykového hlediska představuje tento soubor velkou výzvu, neboť korespondence byla vedena hned v několika jazycích, přičemž některé dopisy jsou vícejazyčné. V počátcích, tedy v padesátých a šedesátých letech, se Marta Hellmuthová možná ostýchala používat svou, v té době nepochybně víceméně pasivní, finštinu, ač sama Waltariho vyzývala, aby on finsky odpovídal. Tuto mnohojazyčnost dokládá např. jeho dopis z 22. září 1956, který má oslovení ve francouzštině, první odstavec německy, ale druhé dva odstavce a závěrečný pozdrav finsky. V prvních dopisech (viz např. dopis Hellmuthové z 10. října 1960) na dálku proběhlo i domlouvání o tom, v jakém jazyce by korespondence byla nejvhodnější. Hellmuthová se zřejmě nejlépe cítila ve francouzštině a nabídla ji jako první komunikační jazyk, protože předpokládala, že ji ovládá i Waltari, který ve Francii v mládí pobýval. Nakonec však korespondenci oba vedli nejvíce německy, a to až do počátku sedmdesátých let. Přelom nastal v letech 1971–1972, kdy začala Marta Hellmuthová aktivně používat finštinu, v níž si oba psali posléze až do konce jejich korespondenčního vztahu.

Při líčení důvěrných informací Hellmuthová výjimečně přecházela z němčiny do francouzštiny. Příkladem této strategie může být dopis z 27. ledna 1969, který je z poloviny v němčině, ovšem když pak Hellmuthová otevřeně kritizuje Velko-

OPEN ACCESS

borského překlady, přejde do francouzštiny. S pohoršením popisuje Velkoborského překlad románu Eevy Joenpelto *Panna kráčí po vodách* (česky 1966): „Náhodou jsem dostala originál této knihy, a tak jsem se znovu přesvědčila o jeho neschopnosti“,[20] a dále stále francouzsky dodává, že „to není žárlivost, když to říkám, nechápejte mě špatně, milý příteli“. Na tomto místě je třeba dodat, že zatímco Marta Hellmuthová po celý život cíleně shromažďovala a archivovala různé doklady a dokumenty, soukromý archiv překladatele J. P. Velkoborského buď vůbec neexistuje, nebo prozatím není veřejný, dokonce je znám pouze jediný rozhovor s Velkoborským (Velkoborský 1985). V jeho případě tedy nemůžeme rekonstruovat jeho vztah k finské literatuře a Waltarimu. Zároveň nelze postihnout jeho poměr k Martě Hellmuthové coby překladatelské kolegyni.

Mimořádnost dopisů mezi překladatelkou z Československa a finským spisovatelem se vyjevuje v několika ohledech. Již jsme naznačily, že v případě Waltariho se obdobný typ dokumentů vůbec nezachoval. Stejně tak víme, že tento autor další bližší vztah k tlumočníkovi svého díla měl už jen se svým maďarským překladatelem Endre Gombárem (nar. 1938), který nějakou dobu působil na Univerzitě v Helsinkách jako lektor maďarštiny (srov. Hejkalová 2007, s. 139). V obecnější rovině tato písemná komunikace vypovídá o nezvyklém profesně-osobním vztahu, který se může rozvinout v mezinárodním literárním poli, v tomto případě pod vlivem různých, v podstatě nestandardních okolností soukromého i veřejného charakteru. V rámci této korespondence nás přitom upoutávají tři hlavní tematické celky: dynamika vztahu autor — překladatel, svědectví o dobovém literárním provozu a úroveň transnacionálních vztahů a kulturního transferu.

Marta Hellmuthová od začátku Waltariho oslovila svým zaujetím pro jeho dílo a usilovnou snahou naučit se kvůli němu neznámý jazyk. Zřejmě proto jí byl nápomocný a projevoval jí sympatie. První náznak osobnějšího vztahu lze vysledovat už v německy a finsky psaném dopise z 16. prosince 1956, který Waltari poprvé podepsal jako „Váš přítel Mika Waltari“ a v němž též naráží na nepoměr množství a rozsahu dopisů:

> *Nevím, jestli už jsem Vám poděkoval za fotografie, které jsem v létě dostal. Často se dívám na krásný snímek, na němž vedete svou dceru, a zdá se mi, jako bychom se už dobře znali. Zvláště v posledních týdnech jsem na Vás hodně myslel a ze srdce Vám přál všechno dobré. Doufám, že chápete a prominete, že Vám píšu až příliš málokdy, ale jsem velmi ponořen do práce. Přeji Vám a Vaší rodině tak dobré a krásné Vánoce, jak je v našem světě možné, mnoho úspěchů a radosti do nadcházejícího roku.*

Vzhledem k tehdejší geopolitické situaci dopisy jen velmi málo odrážejí dobové reálie a politické poměry. To mohlo být motivováno obavami z cenzurních praktik a snahou neohrozit toto spojení či dokonce přímo aktéry této komunikace. V předcházející ukázce by se „mezi řádky“ dal číst ve formulaci „zvláště v posledních týdnech jsem na vás hodně myslel“ odkaz k maďarským událostem z podzimu 1956. V tomto ohledu je

20 Citace z korespondence Miky Waltariho a Marty Hellmuthové pocházejí v tomto a ve všech dalších výskytech z dopisů uložených v LA PNP, fond Marta Hellmuthová (nezpracováno).

OPEN ACCESS

tedy Waltariho pozdější reakce na srpnovou invazi z roku 1968, kterou najdeme v dopise psaném německy a datovaném 13. října 1968, zcela ojedinělá:

> *Teprve nyní se vracím k Vašemu dopisu z 21. dubna. Nemohl jsem na něj odpovědět dříve, protože tolik jsem se o světě naučil, že při čtení Vašeho dopisu, v němž tak jasně a radostně popisujete své pocity z nového jara Vaší vlasti, jsem se třásl předtuchami. Bez svobody nemůže člověk žít, ale svoboda po letech svazování může snadno vést k přehnané sebejistotě a destrukci, zejména u mládeže, která musí vytvořit budoucí svět ve vzájemném porozumění se všemi národy.*
>
> *Pro útěchu mohu říci jen to, že jsem na vlastní oči viděl ruskou revoluci v Helsinkách v roce 1917 a vnímal i říjnovou revoluci, i když jsem byl ještě chlapec. Už od ní uplynulo padesát let. A ze všeho, co jsem za svůj život viděl a zažil, vím zcela jistě, že tato největší revoluce na světě ještě neskončila, pokračuje a musí pokračovat, jinak by její vlastní vnitřní dialektika byla zbytečná. Vaše vlast nyní ukázala celému světu, že existují i jiné možnosti než krev, vězení a popravy. Pro Váš národ to bude vždy nehynoucí čest.*

U pisatelky zřejmě opatrnost a od ní se odvíjející i nepochybná autocenzura zesílila po jejím uvěznění a propuštění, kdy se jistě nechtěla vystavit jakékoli další perzekuci. Při odchodu z vězení podepsala prohlášení o zachování mlčenlivosti ohledně svého trestu (srov. Loučová 2021, s. 16). Bylo tedy nemyslitelné, aby se o něm svěřovala v dopisech, které mohli číst cenzoři. Téma věznění tudíž v korespondenci absentuje. Pouze v dopise Hellmuthové z 19. července 1969 a souvisejícím konceptu jsme si povšimly skryté narážky na rehabilitaci, resp. zproštění obžaloby, která přišla tak pozdě, že z ní už ani nemá radost (tato zpráva pak byla patrně v dopise doplněna dvěma výstřižky z novin).

TAK DALEKO, TAK BLÍZKO… INTIMITA VZTAHU SPISOVATELE A PŘEKLADATELKY

Vzájemný vztah se v průběhu let proměňoval a z čistě profesního se stával stále osobnějším. Oslovení v dopisech se postupně posunulo z formálního „Vážený pane akademiku Waltari“ až k velmi srdečnému „Milý příteli Miko“, z „Vážená paní Hellmuthová“ na „Milá Marto“. Pochopitelné vykání přešlo v sedmdesátých letech, pravděpodobně i vlivem přechodu z němčiny do finštiny, v tykání, které je ve finštině daleko rozšířenější než v němčině a češtině. První dopis v dochovaném souboru, v němž Hellmuthová Waltariho oslovuje ve druhé osobě singuláru, je datován 15. prosince 1973, první dopis, v němž tyká Waltari jí, je z 10. listopadu 1975.

Součástí této *intimizace* vzájemného vztahu bylo také pojímání rodinných příslušníků do společného dialogu. Do korespondence později vstupuje Waltariho manželka Marjatta, zejména líčení jejích neduhů (zemřela 30. listopadu 1978), Hellmuthová pro změnu píše o dceři Kateřině. Zatímco o dceři píše opakovaně a zmíní se také o narození vnučky Senty (dopis z 9. září 1973), její manžel se v dopisech „mihne“ jen okrajově, když Hellmuthová popisuje jeho zdravotní problémy. Jmenovitě je uveden pouze jednou, a to v dopise ze 7. května 1976, když jí přerušil soustře-

OPEN ACCESS

dění: „Teď přišel Šíša — můj muž — a ptá se, co má uvařit k večeři — a já ztratila nit svých myšlenek — …“

Jelikož vztah Marty Hellmuthové a Miky Waltariho zahrnul více než dvacet let, promítalo se do něj i sdílení nejrůznějších životních nesnází, především přibývajících zdravotních obtíží. Velmi osobní tón a sdílení poměrně detailních popisů nejrůznějších zdravotních peripetií se v dopisech začíná objevovat už od počátku šedesátých let 20. století a s postupujícím časem (zejména v sedmdesátých letech) toto téma téměř převládlo. Waltari se mnohdy v úvodech dopisů omlouvá za delší odmlky v korespondenci zprvu s poukazem na pracovní vypětí, později zejména na různé zdravotní komplikace. Píše také velmi otevřeně o svém psychickém stavu a depresích, které poprvé zmiňuje v dopise zaslaném z letního bytu v Laukkoski 21. října 1963. V závěru německy psaného dopisu z 13. října 1968 se ke svému duševnímu rozpoložení i stavu světa vyjadřuje takto:

> *Milá Marto, jistě víte, že Vám vždy přeji jen to nejlepší. Přát štěstí je v dnešním světě příliš těžké. Mně samotnému stačí, ba dokonce je pro mě víc než dost, když mohu získat a udržet si trochu duševního klidu.*

Hellmuthová od vydání překladu románu *Egypťan Sinuhet* opakovaně zvala Waltariho i jeho manželku do Prahy, tato návštěva se však, patrně právě ze zdravotních důvodů, o nichž se lze v dopisech poměrně podrobně dočíst, nikdy neuskutečnila. Sama překladatelka zavítala do Finska poprvé v červnu 1973, kdy Waltariho navštívila v jeho bytě v helsinské čtvrti Töölö (k okolnostem této návštěvy viz též Loučová 2021, s. 40–42). V LA PNP se dochovala podrobná zpráva Hellmuthové z této cesty, uskutečněné ve dnech 7.–28. června, kterou musela po návratu předložit československým úřadům. O této návštěvě v ní poznamenala:

> *Měla jsem také rozmluvu se svým dávným korespondentem a autorem, s Mikou Waltarim, na dlouhé odpolední návštěvě u něho. Ta byla však omezena na jeho dílo a jeho dobu. Je to nesporně největší finský spisovatel, nejen proto, že byl tolik překládán jako žádný jiný (bohužel valnou většinou špatně, zkráceně a zkomoleně — tak je špatný i slovenský překlad Sinuheta, přestože čerpá víc, než je právně dovoleno, z mého překladu, ačkoli tiráž tvrdí, že je přeložen z němčiny!). Kvůli jeho Sinuhetovi (což je jeho chef d'oeuvre) jsem se finsky naučila, a také je to jediný, pokud vím, úplný i adekvátní překlad. Všichni mladší autoři, kteří jsou úspěšní i dobří, se u Waltariho mnoho učili, včetně Väinö Linny (jenž byl také u nás přeložen).*[21]

K tomuto setkání se oba vrátili i v korespondenci. Hellmuthová v dopise z 9. září 1973 děkuje Waltarimu i jeho manželce Marjattě za krásné odpoledne v jeho pracovně, které jí stále ještě „září v myšlenkách“. V listopadu na tuto návštěvu odkazuje i Waltari: „Doufám, že Vaše letní cesta do Finska byla přínosná. Ještě jednou se omlouvám, že jsem se s Vámi nemohl setkat déle. Ale z Vaší návštěvy mi zůstala krásná vzpomínka.“

21 Zpráva o mém pobytu ve Finsku od 7.–28. 6. 1973. LA PNP, fond Marta Hellmuthová (nezpracováno).

OPEN ACCESS

VPROSTŘED PŘEKLADATELSKÉ KAŽDODENNOSTI A LITERÁRNÍHO PROVOZU

Značná část korespondence, zejména její první polovina, se věnuje tehdejšímu literárnímu provozu, který byl po změně poměrů všelijak poznamenáván cenzurou, reorganizacemi a centralizací vydávání knih a jeho nepružností či různými politickými a ideovými zásahy. Bez ohledu na ideologie se Hellmuthová musela potýkat i s nedostatkem původních finských vydání, gramatik a podobně, neboť zájem o finštinu nebyl v českých zemích stále pevně zakořeněn a systematicky rozvíjen.[22]

V prvních dopisech Hellmuthová proto žádá spisovatele jednak o souhlas s překladem, jednak o zaslání dalších jeho knih a potřebných materiálů. Sám Waltari jí slouží coby zprostředkovatel, o čemž ostatně svědčí zmíněné dedikace v zaslaných knihách. Později ho neváhá zasvěcovat do všech úskalí tehdejšího publikování. Waltarimu podrobně líčí zvraty v hledání nakladatele pro překlad *Egypťana Sinuheta*, popisuje další průtahy a zdržení a vyčerpávající vyjednávání, při nichž bylo třeba se adaptovat na různé nakladatelské politiky. Literární provoz v komunistickém Československu charakterizovalo hlavně to, že vše trvalo velmi dlouho. Teprve 18. září 1964 může spisovatele konečně zpravit o tom, že román je už v tiskárně a že se tedy může pustit do dalších překladů. M. Hellmuthová také průběžně reflektuje svoje překladatelské postavení a nesnadnou cestu, kterou si vybrala, včetně toho, že je nutné kromě překladů dělat i jinou práci, a jak ji od práce a soustředění odvádějí praktické záležitosti a starost o domácnost — „jak jsou všechny věci ve světě pro dobro mužů", píše doslova (26. února 1973). Waltari o své literární práci píše překladatelce spíše zběžně, hlavně v padesátých letech, a to ve spojitosti s nadměrným vytížením: „Doufám, že chápete povahu spisovatelské práce, při psaní je třeba se odloučit od ostatního světa a myslet jen na tu práci" (22. září 1956). Tehdy byl totiž Waltari ještě literárně činný, publikoval další historické romány, přičemž některé z nich přeložila i Marta Hellmuthová (*Turms kuolematon* /Tajemný Etrusk/, finsky 1955, česky 1972; *Valtakunnan salaisuus* /Jeho království/, finsky 1959, česky 1974).

Konkrétních jazykových konzultací je současně v korespondenci minimum. Např. v dopise z 9. září 1973 se Hellmuthová ptá na to, zda je v románu *Ihmiskunnan viholliset*, který vyšel česky pod názvem *Nepřátelé lidstva* nakonec až v roce 1999, a to v překladu Marka E. Světlíka, název druhé části *Poikani Julius* v nominativu nebo zda si jej má vyložit jako vokativ, protože v češtině má vokativ jiný tvar než nominativ. Jindy tematizuje návrhy na možné změny v názvech děl v českém vydání (např. název románu *Turms kuolematon* /doslovně Nesmrtelný Turms/ versus český název *Tajemný Etrusk*). Faktografickým a jazykovým otázkám k tomuto románu je věnován i téměř celý jednostránkový německy psaný dopis z 18. října 1969, který svědčí o velké pečlivosti překladatelky ohledně historických souvislostí a z nich vyplývajících překladatelských řešení.

22 V tom se mnoho nezměnilo od doby před padesáti lety, kdy se v novinovém článku o překladateli Aloisu Koudelkovi referovalo: „Nikdo by nevěřil, jak je mnohdy nesnadno, zaopatřiti si cizojazyčnou knihu! Knihkupec ji vůbec nemůže objednati. Po většině je takový milovník cizích literatur odkázán na známé a vůbec na lidi, kteří jsou mu doporučeni" (Zháněl 1911, s. [5]).

OPEN ACCESS

Překladatelka s autorem soustavně konzultovala své budoucí plány a různé další překladatelské možnosti. Zajímavý byl její trvalý zájem o překlad divadelních her (nejen Waltariho, byť těmi začínala), pravděpodobně kvůli jejich lepšímu uplatnění, a tedy záruce a pokrytí příjmu, který byl v důsledku jejího profesního postavení „na volné noze" kolísavý. Dopisy se v tomto směru nevyhýbají ani finančním otázkám a tematice vyplácení honorářů, a to do té míry, že se překladatelka odvážila ve svízelné situaci v roce 1972 požádat Waltariho o finanční půjčku, již nakonec pokryl právě jeden z jeho autorských honorářů.

Dopisy poskytují také vhled do zdejšího konkurenčního prostředí, kdy se do nich promítaly překladatelčiny konflikty s dalšími překladateli z finštiny, což stavělo Waltariho do nepříjemné situace. Jak už bylo řečeno, spisovatel choval k Hellmuthové jako překladatelce velký respekt, a to i s ohledem na vytrvalost, s níž jeho dílo prosazovala a následně propagovala. Zároveň však nechtěl vstupovat do zdejších sporů, zatímco Hellmuthová po něm opakovaně žádala záruky, že má být jeho výhradní překladatelkou do češtiny. Odvolávala se na to, že nikdo jiný zde jeho dílu a jazyku nerozumí tak dobře jako ona, což mělo být jasné i z reakcí čtenářů, které mu také opakovaně zprostředkovávala (viz např. dopis z 22. listopadu 1975, v němž uvádí, že studenti FAMU uvedli jako svou nejoblíbenější knihu právě *Egypťana Sinuheta* a že jí za tento překlad poděkovaly i dvě asi dvacetileté dívky ve skladu, kde si byla vyzvednout výtisky svého překladu novely *Amálie* od Sylvi Kekkonen /1900–1974/, spisovatelky a finské první dámy). Tento způsob komunikace s autorem lze pokládat za součást překladatelčiny cílené a strategické politiky.

Na základě dopisů se zdá, že Hellmuthová měla rozpracované překlady daleko více Waltariho děl, která nakonec vyšla mnohem později v překladu někoho jiného nebo vůbec. Už v dopise z 5. prosince 1960 se např. zmiňuje o práci na Waltariho blíže nespecifikovaných pohádkách (vyšly ve dvou knihách *Čínská kočka a jiné pohádky* a *Bílý slon a jiné pohádky* až v letech 2002 a 2004 v překladu J. P. Velkoborského) a povídkách a také novele *Surun ja ilon kaupunki* (finsky 1936, česky *Město smutku a radosti*, vyšlo až v roce 2010 v překladu Markéty Hejkalové). U některých knih Marta Hellmuthová naopak vyhodnotila, že není v jejích možnostech se do překladu tak rozsáhlého díla pustit, což byl případ historického románu *Mikael Karvajalka* (finsky 1948, česky pod názvem *Krvavá lázeň* až v roce 2002 v překladu Markéty Hejkalové). Přeložit vše bylo jednoduše nad její síly, přesto si chtěla udržet waltariovskou exkluzivitu. Terčem opakované kritiky se stali ti, kdo tento vytyčený prostor narušovali, a to hlavně překladatel a redaktor J. P. Velkoborský.

Poprvé byla Marta Hellmuthová pobouřena zveřejněním Velkoborského překladu tří Waltariho povídek *Lukittu laatikko*, *Naapurimme Andersson*, *Erehdys* (Skříňka se zámkem, Anderssonovi, Omyl) ve *Světové literatuře* č. 5/1963 (viz dopis z 15. října 1963). Tyto povídky vyšly v knize *Vallaton Waltari*, kterou Marta Hellmuthová dostala v zásilce knih od Waltariho v lednu 1957, a to s finskojazyčnou dedikací (viz výše). Ona sama překlad povídky Omyl nabízela redakci časopisu *Květy* v roce 1962,[23] tedy nedlouho po svém propuštění z vězení, ale bez úspěchu. Své rozpaky nad počiny Velkoborského a později Marka E. Světlíka a dalších, třeba na adresu překladu *Egypťana*

23 Dopis Marty Hellmuthové redakci Květů, 4. 6. 1962. LA PNP, fond Marta Hellmuthová (nezpracováno).

OPEN ACCESS

Sinuheta do slovenštiny, pak tlumočila do Finska relativně pravidelně. Waltari na kritiku Velkoborského překladatelské práce ze strany Hellmuthové reagoval poměrně zdrženlivě a v dopise z 5. srpna 1976 např. píše, že je mu líto, pokud Velkoborský jako překladatel selhal, ale teď, když je už starý a unavený a trápí ho kdeco, nemá energii věnovat se takovým nepříjemnostem. Navíc upozorňuje, že nakladatelé si překladatele vybírají sami, což je zvykem i ve Finsku, a mají pak i odpovědnost za kvalitu překladu.

TAM A ZPĚT. KULTURNÍ TRANSFER MEZI ČESKOSLOVENSKEM A FINSKEM

Korespondence Marty Hellmuthové s Mikou Waltarim také podává plastický obraz toho, jak se původně amatérská, byť jinak jazykově vzdělaná znalkyně finštiny stává profesionální finštinářkou a zároveň významnou aktérkou transferu mezi českou a finskou kulturou. Waltari si práce a snahy Hellmuthové o zpřístupňování finské literatury a kultury české veřejnosti od počátku velmi vážil, považoval ji za důležitou a srovnával situaci s tím, jak málo se naopak česká literatura překládá do finštiny, což např. dokládá jeho dopis z 23. září 1960:

> *Považuji Vaši práci pro literárně-kulturní vztahy mezi Vaší zemí a Finskem za opravdu důležitou a podstatnou. Není mnoho Čechů, kteří by mohli překládat z finštiny, také tu nemáme žádné překlady z Vaší nové literatury.*

Překračování kulturních hranic bylo obousměrné: Hellmuthová chtěla rovněž zprostředkovat Waltarimu české knihy, které považovala za zásadní. Už v roce 1956 mu zřejmě poslala díla Karla Čapka a Jaroslava Durycha, za něž Waltari děkuje v dopise z 16. prosince 1956, a např. v dopise z 9. listopadu 1973 Waltari vyjadřuje díky za knihy Komenského.

Marta Hellmuthová si jako kulturní vyslankyně postupně vybudovala ve Finsku rozsáhlou síť vztahů a kontaktů — některé i zásluhou Waltariho doporučení, díky nimž získávala aktuální informace o literárním a kulturním dění, ale i potřebné časopisy a knihy. Rozsah této sítě byl nebývalý a dokládá, že překladatelka uměla obdivuhodně posilovat svůj sociální a celkově zprostředkovatelský kapitál. Ještě v padesátých a šedesátých letech byl však její manévrovací prostor velmi omezený. Zatímco J. P. Velkoborský měl možnost navštívit Finsko již v šedesátých letech, resp. minimálně o jednom jeho výjezdu (s plzeňským amatérským souborem písní a tanců) se nám dochovala zpráva (Velkoborský 1965), Marta Hellmuthová na cestu do Finska čekala dlouhá léta. V tomto období také asi nepřipadalo v úvahu, aby spolupracovala s oficiální Finsko-československou společností (Suomi–Tšekkoslovakia-seura), založenou v roce 1949. S tou byl pro změnu spjat Alois Šikl,[24] jenž na její práci údajně žárlil (srov. Loučová 2021, s. 34).

V souvislosti se změnami politické situace, prohlubováním československo-finských vztahů v sedmdesátých letech a překladatelčinou rostoucí reputací již nebylo

24 V roce 1949 najdeme např. v tisku fotografii, na které je Alois Šikl — jako zástupce ministerstva školství a osvěty — s delegací na výstavě českého a slovenského umění ve Finsku (Archmann 1949).

OPEN ACCESS

možné pominout, se Hellmuthová do různých akcí veřejně zapojovala, popřípadě je přímo organizovala, a participovala na oficiální kulturní diplomacii. V roce 1975 pobývala od února do července ve Finsku, kam byla vyslána ministerstvem kultury na základě československo-finské kulturní dohody. Ve své zprávě z této cesty uvedla:

> *Můj program, jak jsem jej předložila ministerstvu kultury ČSR, se týkal především poznání země, tj. životního prostředí (v minulosti a současnosti), hlubšího poznání hovorového jazyka, jakož i celé kulturní oblasti (divadlo, výtvarné umění, architektura, hudba, folklor…) nejen literární. Navíc jsem si předsevzala propagovat naši kulturu a naši literaturu s tím, abych získala nové překladatele přímo z češtiny, což se mi podařilo u tří osob v Helsinkách* […] *i zde* […]. *Finských překladů z naší literatury je mizivě málo, a ještě k tomu většinou jsou pořízeny z druhé ruky.*[25]

Během této cesty navázala mnohé kontakty, zapojila se do místního kulturního života, nejednou při různých akcích i tlumočila. Podle detailního programu ji měl Waltari přijmout 7. února, tedy krátce po jejím příjezdu do Finska, a 26. května měla navštívit také na Waltariho pozvání jeho letní sídlo v Laukkoski. U Miky Waltariho byla ještě 2. července, když se s ní podle jejích slov přijel z venkova rozloučit. V závěru své zprávy podává obsáhlé návrhy, jak by bylo možné vzájemné literární, vědecké a umělecké vztahy obohatit a posílit, jakož i detailní zprávy aktuálního stavu v jednotlivých oblastech činnosti.

Waltariho později v dopise ze 7. května 1976 obšírně informuje o komponovaném večeru finské literatury, který se uskutečnil dne 28. dubna 1976 pod hlavičkou Lyry Pragensis a v rámci něhož zazněly i ukázky z *Egypťana Sinuheta*. Za „normalizace" napsala Hellmuthová mnoho krátkých článků o finské literatuře i kultuře do různých českých novin a časopisů (hlavně *Lidová demokracie* a *Naše rodina*). Věnovala se také soukromému bádání o tenoristovi Josefu Navrátilovi (1840–1912) a dalších českých hudebnících, kteří působili ve Finsku v 19. a na počátku 20. století.

Její ambice dobře ilustruje posun od překladu k literárněvědnému bádání a jí plánovaný, avšak neuskutečněný projekt sepsání dějin finské literatury, k němuž jí přál Waltari hodně zdaru už v dopise z 30. března 1971.[26]

ZÁVĚR

Naší sociobiografickou sondou do vztahu překladatelky Marty Hellmuthové a finského spisovatele Miky Waltariho jsme se pokusily ukázat, nakolik může být nosné zabývat se v rámci translatologických studií i kulturní a literární historie nejen konkrétními překlady a literárními díly, ale rovněž osobnostmi překladatelů a širšími

25 Zpráva o služební cestě, resp. studijní cestě do Finska uskutečněné ve dnech 3. února — 4. července 1975. LA PNP, fond Marta Hellmuthová (nezpracováno).

26 Ale i do těchto plánů zčásti vstupoval Velkoborský — viz namátkou jeho přehledový text *Finská literatura* (Velkoborský 1969). Z pozdější doby je doloženo, že měl přeloženy *Dějiny literatury Finska* od Kaie Laitinena, které však nikdy nevyšly. Velkoborský byl též autorem všech finských hesel ve *Slovníku severských spisovatelů* (1998).

OPEN ACCESS

společenskými a kulturními podmínkami, v nichž se překladatelská činnost uskutečňuje. Už úvodní nástin česko-finských překladatelských vztahů ozřejmil, že motivace překladatelů k finštině měla a jistě stále má nejrůznější pohnutky a sociální příčiny. Není to často první volba, někdy jde o jistou náhodu (viz Holečkův zájem o *Kalevalu* a pobyt Hellmuthové v Egyptě). Současně se zvládnutí tohoto jazyka, jak napovídá vícero překladatelských příběhů, dělo často formou samostudia. Zde také zůstává badatelským úkolem do budoucna kvalitativní zhodnocení překladů Marty Hellmuthové, ale třeba i jejích doplňujících vysvětlivek, které už záhy po vydání románu *Egypťan Sinuhet* v roce 1965 kritizoval v dopise do nakladatelství egyptolog Pavel Červíček.[27]

V případě malých kultur nejednou překladatel přebírá úlohu kulturního zprostředkovatele. To platilo jak dříve např. pro Aloise Šikla, tak pro Martu Hellmuthovou. Jak poznamenávají Petra Broomans a Marta Ronne, které se ve svém bádání soustředily na problematiku genderu v kulturním transferu, pro kulturní zprostředkovatele z malých zemí a malých literatur je typické, že překladatelky (ovšem i překladatelé) zastávají mnoho úloh. Mohou být kritičkami a redaktorkami, případně samy vlastnit nakladatelství, pracovat jako knihovnice, věnovat se publicistice nebo přímo literárnímu bádání; to vše jim umožňuje aktivně spoluvytvářet kánon literatury, kterou uvádějí do nového prostředí (Broomans — Ronne 2012, s. 118). Ačkoli se Hellmuthová orientovala zejména na překlad a šíření Waltariho díla, stala se zejména v době „normalizace" v Československu jakousi velvyslankyní finské literatury a kultury v širším slova smyslu, o čemž svědčí jak desítky publikovaných novinových článků a rozličné organizační a „síťovací" aktivity, tak velmi bohatá korespondence s různými aktéry kulturního a společenského života ve Finsku i u nás. Toto výlučné postavení stvrzovala i její dlouholetá korespondence s Mikou Waltarim. Finsko také v sedmdesátých letech opakovaně navštívila, což nám přináší jistou zprávu o migraci překladatelů i překračování hranic v době studené války, jakkoli se v době po konání helsinské Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v roce 1975 poměry uvolňovaly.

Role Marty Hellmuthové v česko-finském literárním i kulturním provozu a její úsilí o propagaci finské literatury obecně však u nás nebyla za jejího života náležitě doceněna a tento text je po studii P. Loučové (2021) druhou splátkou tohoto dluhu. V roce 1985 sice získala Hellmuthová Cenu nakladatelství Vyšehrad (připomeňme, že toho roku *Egypťan Sinuhet* vyšel už v pátém vydání) a čtenáři její překlady chválili a adresovali jí pochvalné dopisy (též uloženy v LA PNP), nicméně v překladatelském provozu byla spíše solitérem. Navíc se musela vyrovnávat s působením z jejího pohledu konkurenčního překladatele z finštiny J. P. Velkoborského. Většího uznání se jí tak paradoxně dostalo ve Finsku, které odjakživa oceňovalo osobnosti, jež šířily dobré jméno této země a povědomí o ní (viz např. Řád bílé růže udělený Holečkovi i Šiklovi) — a tím stvrzovalo funkci překladu jako nástroje kulturní diplomacie. Zmiňme přijetí Hellmuthové u první dámy Sylvi Kekkonen v roce 1973 nebo bronzovou medaili Kalevalské společnosti v roce 1985, již zároveň obdržel taktéž J. P. Velkoborský (R 1986).

Do překladatelských strategií Hellmuthové se bezpochyby promítala i skutečnost, že svoji kariéru rozvíjela v komunistickém Československu, v němž na konci padesátých let zakusila politické uvěznění. To ji jistě vedlo k některým rozhodnutím a auto-

27 Dopis Pavla Červíčka z Československého egyptologického ústavu UK nakladatelství Lidová demokracie, 2. 9. 1965. LA PNP, fond Marta Hellmuthová (nezpracováno).

OPEN ACCESS

cenzuře, aby se napříště jakékoli perzekuci vyhnula a neohrozila pokračování své překladatelské práce. Snad proto se v dopisech s Waltarim až na výjimky neřeší politická situace a pisatelé ji nekomentují. Ostatně sám Waltari byl jak u finských komunistů, tak v Sovětském svazu v nemilosti a jeho díla tam mohla začít vycházet až po rozpadu SSSR (srov. Hejkalová 2008, s. 27; 2010, s. 31). Jak si všímají někteří badatelé, historie překládání jsou i historiemi těchto režimů (Lange — Monticelli — Rundle 2022).

Náš exkurz do překladatelsko-autorského vztahu a kulturního transferu by nebyl možný bez existence rozsáhlé překladatelčiny pozůstalosti. Její vědomá sebearchivační praxe, podepřená zkušeností s literárněhistorickým bádáním jejím i manželovým, kontrastuje s Waltariho nedbalým nebo naopak „kurátorovaným" přístupem k uchovávání písemností. Jako badatelky se potýkáme s rozptýlením dochovaných materiálů na různá místa i s působností archivních institucí. Přesvědčily jsme se, že archivy sice spravují archiválie a pečují o ně, avšak nejrůznější vnější okolnosti nebo vnitřní postupy jakož i vstřícný přístup k badateli mohou ovlivnit jejich dostupnost. Do bádání vstupuje rovněž etická stránka výzkumu nežijících osob, kdy odpovědnost neleží pouze na archivech, ale ve stejné míře také na badatelích. Zrovna studium privátní korespondence může svádět k jisté bulvarizaci a senzacechtivosti, o to více je třeba diskutovat etickou stránku archivního bádání, zvláště u materiálů z osobních archivů, které byly dosud neznámé (viz také Karhu — Kivilaakso — Parente-Čapková 2024, s. 17; Salonen 2024, s. 46). V tomto směru se snažíme o maximálně respektující přístup, a proto zde blíže nespecifikujeme zdravotní potíže pisatelů a podobně.

Některé současné badatelské výstupy Waltariho odkaz poněkud problematizují, a to mj. s ohledem na jeho vztah k ženám — viz dvě disertační práce o Waltariho tvorbě ve dvacátých a třicátých letech: Taru Tapioharju (2010) se věnuje diskurzu nové ženy, Juha Järvelä (2013) genderu ve Waltariho textech i jejich dobové recepci. Jisté rozčarování přinesl také text publicistky Venly Rossi (2024) v příloze *Helsingin Sanomat HS Teema* o dosud neznámých dopisech, které psal v letech 1945–1946 Waltari své milence, kulturní redaktorce Leeně Ilmari (1913–2008) (k tomu srov. též Hejkalová 2024). S uspořádáním korespondence a předáním do archivu SKS přitom L. Ilmari pomohla její přítelkyně a zároveň už výše zmíněná waltariovská badatelka Ritva Haavikko. Soubor předaný v roce 2004 měl být na přání adresátky zpřístupněn až po dvaceti letech, tedy roku 2024, a obě o jeho obsahu pomlčely. Je možné, že se v budoucnu objeví nové archivní materiály i korespondence, a proto nelze vyloučit další překvapení a přehodnocení.

Waltariho dopisy, které jsme objevily v pozůstalosti jeho české překladatelky a přítelkyně Marty Hellmuthové, nasvěcují tuto výraznou osobnost finské literatury ze zcela jiného úhlu. Mika Waltari v nich vystupuje jako etablovaný spisovatel, který neváhá nezištně podpořit neznámou ženu, jež chce zpřístupnit jeho dílo v komunistickém Československu, ale zároveň jako člověk, jenž odkrývá a sdílí s ní své vnitřní zápasy a křehkost, jež je s úbytkem životních i tvůrčích sil stále patrnější. Rozloučení z pravděpodobně posledního dopisu Miky Waltariho Martě Hellmuthové je tak ve své upřímnosti a zároveň důvěrnosti nečekaně působivým sdělením: „Doufejme, že se všechno zlepší, až zase přijde jaro a léto. Ty už jaro máš. Se srdečným pozdravem Tvůj Mika" (24. dubna 1978).

OPEN ACCESS

LITERATURA

PRAMENY

Knihovní katalog Památníku národního písemnictví <https://arl.pamatniknarodnihopisemnictvi.cz/arl-pnp/>.
LA PNP, fond Josef Holeček.
LA PNP, fond Marta Hellmuthová (nezpracováno).
SKS Arkisto, fondy Sulo Haltsonen, Outi Hämäläinen, Rafael Koskimies, Inkeri Müller.
Suomen kirjallisuuden käännökset, FILI (Databáze překladů finské literatury FILI) <https://dbgw.finlit.fi/kaannokset/index.php>.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

ap: Finština u přepážky československé pošty. *Lidové noviny* 46, 1938, č. 147, 22. 3., s. 4.
Archmann, R.: Vítězství čs. výtvarného umění ve Finsku. *Svět v obrazech* 5, 1949, č. 17, s. 20.
Broomans, Petra — van Voorst, Sandra (eds.): *Rethinking Cultural Transfer and Transmission: Reflections and New Perspectives*. Barkhuis, Groningen 2012.
Broomans, Petra — Ronne, Marta: Gendering Cultural Transfer and Transmission History. In: Petra Broomans — Sandra van Voorst (eds.): *Rethinking Cultural Transfer and Transmissions: Reflections and New Perspectives*. Barkhuis, Groningen 2012, s. 117–130.
Březinová, Helena — Höhne, Steffen — Petrbok, Václav (eds.): *Arnošt Vilém Kraus (1859–1943). Wissenschaftler und Kulturpolitiker*. Böhlau Verlag, Wien — Köln — Weimar 2021.
Bugge, Peter: Obraz Dánska u Arnošta Krause. In týž: *České světy*, eds. Eduard Burget — Alena Přibáňová. Academia, Praha 2025, s. 142–158.
Envall, Markku: *Suuri illusionisti: Mika Waltarin romaanit*. WSOY, Helsinki 1994.
Envall, Markku: Waltari, Mika. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997– <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-000702> [15. 4. 2026].
Fárová, Lenka — Kulkki-Nieminen, Auli: *„Švejk tekee toisin". Suomalais-tšekkiläiset kirjallisuussuhteet*. Tampereen yliopisto, Tampere 1996.
Fárová, Lenka: Waltariho varování před sovětskou mocí. *iLiteratura*, 8. 9. 2023 <https://www.iliteratura.cz/clanek/46553-waltari-mika-valka-o-pravdu> [15. 4. 2026].
[Finský ministr školství…]. *Mladá fronta* 24, 1968, č. 216, 6. 8., s. 5.
Haavikko, Ritva: *Mika Waltari, valloittaja*. WSOY, Helsinki 2008.
Haavikko, Ritva (ed.): *Ihmisen ääni: nöyryys — intohimo, Mika Waltari*. WSOY, Helsinki 1978.
Haavikko, Ritva (ed.): *Kirjailijan muistelmia, Mika Waltari*. WSOY, Helsinki 1980.
Heilbron, Johan: Towards a Sociology of Translation: Book Translations as a Cultural World-System. *European Journal of Social Theory* 2, 1999, č. 4, s. 429–444.
Hejkalová, Markéta: *Fin Mika Waltari*. Nakladatelství Hejkal, Havlíčkův Brod 2007.
Hejkalová, Markéta: *Mika Waltari the Finn*, přel. Gerald Turner. WSOY, Juva 2008.
Hejkalová, Markéta: Prospěšná válka. Mika Waltari a finsko-sovětský konflikt. *Dějiny a současnost* 30, 2008, č. 4, s. 24–27.
Hejkalová, Markéta: Waltari a Rusko. *Kontexty* 2, 2010, č. 2, s. 22–33.
Hejkalová, Markéta: Sadista Mika Waltari. Skandální odhalení, anebo bouře ve sklenici koňaku?, *ČT art*, 19. 12. 2024 <https://art.ceskatelevize.cz/inside/sadista-mika-waltari-skandalni-odhaleni-anebo-boure-ve-sklenici-konaku-IAKre> [21. 4. 2026].

Herben, Jan: Finský příklad pro nás. *Moravsko-slezský sborník* 1, 1918, č. 2, s. 48–55; č. 3, s. 87–96.

Holeček, Josef: [Předmluva]. In: *Kalevala*, přel. Josef Holeček. V. Neubert, Praha 1894, s. [III]–XI.

Holeček, Josef: *Pero. Román — paměti II*. Pražská akciová tiskárna, Praha 1923.

Chmel Denčevová, Ivana: Svého snu se nikdy nevzdala. Egypťana Sinuheta přeložila ve vězení, odsouzená za špionáž. Osudové ženy: Marta Hellmuthová. *Český rozhlas Dvojka*, 15. 1. 2022 <https://dvojka.rozhlas.cz/sveho-snu-se-nikdy-nevzdala-egyptana-sinuheta-prelozila-ve-vezeni-odsouzena-za-8659929> [28. 5. 2026].

Järvelä, Juha: *Kaksi maailmaa? Sukupuoli Mika Waltarin kirjailijakuvassa, teksteissä ja niiden vastaanotossa 1925–1939*. Disertační práce. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2013.

Kaindl, Klaus — Kolb, Waltraud — Schlager, Daniela (eds.): *Literary Translator Studies*. John Benjamins Publishing, Amsterdam — Philadelphia 2021.

Karhu, Hanna — Kivilaakso, Katri — Parente-Čapková, Viola: Johdanto. Historian, kulttuurin ja kirjallisuuden tutkijat yksityisarkistoissa. In: Hanna Karhu — Katri Kivilaakso — Viola Parente-Čapková (eds.): *Tutkimuspolkuja yksityisarkistoihin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2024, s. 7–31.

Kippola, Maija: Marta Hellmuthová — suuri Suomen ystävä on poissa. *Itä-Häme*, 1988, č. 156, s. 6.

Lange, Anne — Monticelli, Daniele — Rundle, Christopher (eds.): *Translation under Communism*. Palgrave Macmillan, London 2022.

Loučová, Petra: Sinuhet za mřížemi. K osudům jednoho překladu a životnímu příběhu překladatelky Marty Hellmuthové. *Securitas Imperii*, sv. 38, 2021, č. 1, s. 10–69.

Loučová, Petra: *Slovo za mřížemi a dráty. Knižní a literární kultura v československých pracovních táborech a věz eních v letech 1948–1968*. Disertační práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Ústav české literatury, Brno 2025.

Miesenböck, Julia: *Übersetzerinnen und Übersetzer tschechischer Lyrik ins Deutsche 1948–1989*. Disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav translatologie, Praha 2024.

Milton, John — Bandia, Paul (eds.): *Agents of Translation*. John Benjamins Publishing, Amsterdam — Philadelphia 2009.

Parente-Čapková, Viola: III. Finská literatura. In: Martin Humpál — Helena Kadečková — Viola Parente-Čapková: *Moderní skandinávské literatury 1870–2000*. Karolinum, Praha 2006, s. 367–452.

Pym, Anthony: *Method in Translation History*. New York, Routledge 1998.

R: Medaile Kalevaly. *Tvorba*, 1986, č. 1, příloha Kmen, č. 1, s. II.

Rajala, Panu: *Unio mystica. Mika Waltarin elämä ja teokset*. WSOY, Helsinki 2008.

Rossi, Venla: Mika Waltarin salaisuus. *HS Teema*, 2024, č. 6, s. 40–53.

Salonen, Tuukka: Unennäkijän tosiasiat. Iris Uurron arkisto affektiivisena kokemuksena ja eettis-metodologisena haasteena. In: Hanna Karhu — Katri Kivilaakso — Viola Parente-Čapková (eds.): *Tutkimuspolkuja yksityisarkistoihin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2024, s. 35–68.

Šikl, Alois: O finské literatuře. *Venkov* 26, 1931, č. 188, 13. 8., s. 6.

Tapioharju, Taru: *Tyttö kaupungissa. Uuden naisen diskurssi Mika Waltarin 1920- ja 1930-luvun romaaneissa*. Disertační práce. Tampereen yliopisto, Tampere 2010.

Trejbalová, Adéla: *Překlady Waltariho detektivního románu* Kdo zavraždil paní Skrofovou? *do češtiny*. Bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav germánských a severských studií, Praha 2025.

Velkoborský, Jan Petr: S kontrabasem k polárnímu kruhu. *Mladá fronta* 21, 1965, č. 2, 3. 1., s. 2.

Velkoborský, Jan Petr: Finská literatura. *Čtenář* 21, 1969, č. 6, s. 184–186.

Velkoborský, Jan Petr: Translation ©... 8., připr. Jan Kašpar. *Tvorba* 1985, č. 16, příloha Kmen, č. 16, s. VIII.

OPEN ACCESS

OPEN ACCESS

Vimr, Ondřej: *Historie překladatele. Cesty skandinávských literatur do češtiny (1890–1950)*. Pistorius & Olšanská, Příbram 2014.

Wolf, Michaela — Fukari, Alexandra (eds.): *Constructing a Sociology of Translation*. John Benjamins, Amsterdam — Philadelphia 2007.

Zháněl, Ignát: O. S. Vetti — Alois Koudelka jako padesátník. *Našinec* 47, 1911, č. 259, 12. 11., s. [4]–[5].

Zlatnar Moe, Marija — Žigon, Tanja — Mikolič Južnič, Tamara: *Center and Periphery: Power Relations in the World of Translation.* Ljubljana University Press, Ljubljana 2019.